

Ministrite komitee soovitus nr. CM/Rec(2017)10 liikmesriikidele parandamaks romade ja rändrahvaste ligipääsu õiguskaitsele Euroopas

(Vastu võetud Ministrite Komitee poolt 17. oktoobril 2017
1297ndal ministrite asetäitjate kohtumisel)

Vastavalt Euroopa Nõukogu põhikirja artiklile 15.b

tunnistab ministrite komitee, et romad ja rändrahvad¹ seisavad jätkuvalt silmitsi laialdaselt levinud ning jätkuva mustlasvastasusega, mille osaks on muuhulgas ka laialdane diskrimineerimine ning teised neid gruppe puudutavate õiguste rikkumised, ning barjäärid, mis takistavad nende gruppide juurdepääsu õiguskaitsele;

tuletades meelde, et vastavalt Euroopa inimõiguste konventsioonile (ETS No. 5, edaspidi "konventsioon"), on liikmesriigid kohustunud tagama inimõigused ja põhivabadused ning arvestades, et Euroopa Inimõiguste Kohus (edaspidi "kohus") on mitmel korral märkinud, et romasid ja rändrahvaid loetakse kuuluvaks ebasoodsas olukorras ning haavatavate vähemuste hulka, kes sellest lähtuvalt vajavad erikaitset;

tuletades meelde, et ligipääs õiguskaitsele on õigusriigi ning iga demokraatliku ühiskonna lahutamatu osa ning et õigus õiguskaitsele ning õiglasele kohtupidamisele peab olema tagatud vastavalt konventsiooni artiklile 6, ilma igasuguse diskrimineerimiseta, vastavalt konventsiooni artiklile 14;

tuletades meelde, et romade ja rändrahvaste naised seisavad vastamisi mitmete takistustega, mis mõjutavad nende ligipääsu õigusemõistmisele ning mis tulenevad ebavõrdsusest õiguslikul, institutsionaalsel, struktuursel, sotsiaalmajanduslikul ja kultuurilisel tasandil, seejuures on see ebavõrdsus eriti tõsine vägivallaohvritest naiste ja tüdrukute puhul;

tuletades meelde ministrite komitee soovitust nr. CM/Rec(2012)9 vahendamisest kui tõhusast tööriistast edendamaks inimõiguste austamist ja romade sotsiaalset kaasatust, soovitust nr. CM/Rec(2009)4 romade ja rändrahvaste haridusest Euroopas, soovitust nr. CM/Rec(2008)5 romade ja rändrahvaste poliitika kohta Euroopas, soovitust nr. Rec(2006)10 romade ja rändrahvaste paremaks ligipääsuks tervishoiule Euroopas, soovitust nr. Rec(2005)4 romade ja rändrahvaste elamistingimuste parendamise kohta Euroopas, soovitust nr. Rec(2004)14 rändrahvaste liikumise ja telklaagrite kohta Euroopas, soovitust nr. Rec(2001)17 romade/mustlaste ja rändrahvaste majandusliku olukorra ja tööhõive parendamise kohta Euroopas, soovitust nr. Rec(2000)4 roma/mustlaste hariduse kohta Euroopas, soovitust nr. Rec(83)1 kodakondsuseta nomaadide ja määratlemata kodakondsusega nomaadide kohta, ning resolutsiooni nr. Res(75)13, mis sisaldab soovitusi nomaadide sotsiaalse olukorra kohta Euroopas;

¹ Terminit "romad ja rändrahvad" kasutatakse Euroopa Nõukogu poolt viitamaks gruppide suurele mitmekesisusele, mis kajastuvad Euroopa Nõukogu selles töövaldkonnas: ühelt poolt a) romad, sintid/manushid, kale grupid, romanikaalid, bojashid/rudarid; b) Balkani egiptlased (egiptlased ja ashkalid); c) ida grupid (domid, lomid ja abdalid); ning, teiselt poolt, grupid nagu rändrahvad, jenišid, ning administratiivtermini "Gens du voyage" taga peituvad grupid, nagu ka isikud, kes defineerivad end mustlastena.

viidates ministrite komitee soovitusel nr. Rec(81)7 meetmetest soodustamaks ligipääsu õiguskaitsele, resolutsioonile nr. Res(76)5 õigusabi kohta tsiviil-, äri- ja administratiivküsimustes ning resolutsioonile nr. Res(78)8 õigusabi ja nõustamise kohta, ning Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni resolutsioonile inimõigustest ja äärmisest vaesusest, eriti Inimõiguste Komisjoni 21. veebruari 1992. a. resolutsioonile nr. 1992/11 ja peaassamblee 17. detsembri 1991. a. resolutsioonile nr. A/RES/46/121;

pidades silmas Parlamentaarse Assamblee resolutsiooni nr. 2054 (2015) teemal "Võrdsus ja mitte-diskrimineerimine õigusabile juurdepääsus", soovitus nr. 2003 (2012) teemal "Romadest sisserändajad Euroopas", soovitus nr. 1941 (2010) teemal "Romadest varjupaigataotlejad Euroopas", soovitus nr. 1557 (2002) teemal "Romade õiguslik olukord Euroopas", soovitus nr. 1203 (1993) teemal "Mustlased Euroopas", ning soovitus nr. 563 (1969) teemal "Mustlaste ja teiste rändrahvaste olukord Euroopas";

tuletades meelde Euroopa Nõukogu kohalike ja piirkondlike omavalitsuste kongressi soovitus nr. 315 (2011) ning resolutsiooni nr. 333 (2011) teemal "Romade olukord Euroopas: väljakutse kohalikele ja piirkondlikele omavalitsustele", ning resolutsiooni nr. 249 (1993) teemal "Mustlased Euroopas: kohalike ja piirkondlike omavalitsuste roll ja vastutus";

tuletades meelde rassismi ja sallimatuse vastu võitlemise Euroopa Komisjoni (ECRI) üldpoliitilist soovitus nr. 3 võitlemaks romade/mustlaste vastase rassismi ja sallimatusega, üldpoliitika soovitus nr. 13 võitlemaks mustlasvaenulikkuse ja romade diskrimineerimise vastu ning üldpoliitika soovitus nr. 15 võitlemaks vihakõne vastu;

võttes arvesse, et kohtumenetlused on sageli keerukad, ajamahukad ning eraisikutele kulukad, eriti neile, kes on majanduslikult ja ühiskondlikult haavataval positsioonil ning neile, kes seisavad silmitsi diskrimineerimisega. Nendel gruppidel on liikmesriikides tõsiseid raskusi oma õiguste teostamisega;

tuletades meelde Euroopa Nõukogu soolise võrdõiguslikkuse strateegiat 2014-2017 ning selle eesmärgi tagada naistele võrdne juurdepääs õigusemõistmisele ning soolise võrdõiguslikkuse põhimõtte lõimimine kõikidesse poliitikatesse ja meetmetesse;

võttes arvesse, et romade ja rändrahvaste naised ja tüdrukud seisavad silmitsi eripärase ja tõsise naistevastase vägivallega, mis on määratletud Euroopa Nõukogu naistevastase vägivalga ja perevägivalga tõkestamise konventsioonis (CETS No. 210), ning tuletades meelde selle konventsiooni artiklit 48, mis keelab kohustusliku vaidluste kohtuvälise lahendamise kasutamise seoses naistele ja tüdrukutele suunatud vägivalgaga;

pidades meeles, et säästva arengu eesmärkide eesmärk nr. 16, mis sisaldub ka Ühendatud Rahvaste Organisatsiooni säästliku arengu agendas 2030 (A/RES/70/1), on "Edendada rahumeelseid ja kaasavaid ühiskondi jätkusuutliku arengu nimel, tagada kõigile inimestele juurdepääs õiguskaitsele ning rajada tõhusaid, vastutavaid ja kaasavaid institutsioone kõikidel tasanditel";

pidades meeles põhimõtteid, mis on seotud riiklike inimõiguste organisatsioonide staatusega ("Pariisi põhimõtted"), mis võeti vastu ÜRO peaassamblee resolutsiooni nr. 48/134 raamistikus 20. detsembril 1993, ECRI üldpoliitilist soovitus nr. 2 eriasutustest, mis võitlevad rassismi, ksenofoobia, antisemitismi ja ebaterantsusega riiklikel tasanditel, ning ECRI üldpoliitilist soovitus nr. 7, riiklikust rassismi ja rassilise diskrimineerimise vastasest seadusandlusest;

tuletades meelde soovitus nr. 33, mis puudutab naiste juurdepääsu õiguskaitsele ning mille võttis vastu ÜRO naiste diskrimineerimise likvideerimise komitee (2015), milles märgitakse, et, "paljud takistused ja piirangud ... takistavad naisi realiseerimast nende võrdsusel rajanevat õigust omada ligipääsu õiguskaitsele", ning et "need piirangud ilmnevad diskrimineerimise ja ebavõrdsuse struktuurilises kontekstis ning tulenevad faktoritest nagu soolised stereotüübid, diskrimineerivad seadused, mitmikdiskrimineerimine, protseduurilised ja tõenduslikud nõudmised ja praktikad, suutmatus tagada süstemaatilisus selles, et seadusandlikud mehhanismid oleksid füüsiliselt, majanduslikult, sotsiaalselt ja kultuuriliselt ligipääsetavad kõikidele naistele";

viidates uuringule, mille valmistas ette rahvusvaheline liikumine ATD Fourth World pealkirjaga "Teel kõigile kättesaadava õiguskaitсени: seadusandliku abi mehhanismid ja kohalikud algatused nähtuna äärmisest vaesusest mõjutatud perekondade vaatevinklist" nr. (H (92) 2), viidates Euroopa Nõukogu juristidele suunatud käsiraamatule "Tagades romade ja rändrahvaste ligipääsu õigustele", 2015 aasta Euroopa Nõukogu konverentsi "Liikudes naiste võrdse ligipääsu tagamise poole õiguskaitstes" raportile ning käsiraamatule "Käsiraamat juurdepääsust õiguskaitsele Euroopas", mille andis välja Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet (FRA);

tunnistades, et erinevad liikmesriigid on omaks võtnud erinevad lähenemised tagamaks romade ja rändrahvaste ligipääsu õiguskaitsele, mille hulka võivad kuuluda meetmed, mis on suunatud otseselt romadele ja rändrahvastele, või mis kasutavad hoopis universaalset lähenemist, milles puudub etniline sihtmärgistamine, kuid mis võivad olla suunatud hoopis teatud geograafilistele piirkondadele ja/või teatud ühiskondlikele, majanduslikele, lingvistilistele või rahvuslikele gruppidele;

tunnistades, et paljud romad ja rändrahvad kannatavad valdkondadevahelise diskrimineerimise all, näiteks diskrimineerimise, mis ei põhine ainult etnilisusel vaid ka bioloogilisel ja sotsiaalsel sool, seksuaalsel orientatsioonil, soolisel identiteedil, vanusel, erivajadusel, rahvusel (või selle puudumisel), residentsuse staatusel või usulisel kuuluvusel;

võttes arvesse, et antud soovitude eesmärgiks on parendada eriti just kõige haavatavamate romade ja rändrahvaste gruppide olemasolevaid õigusnõuande ja õigusabi süsteeme, seega täiendada olemasolevaid mehhanisme teiste inimgruppide jaoks;

olles teadlikud, et inimesed ebasoodsas olukorras olevatest kogukondadest nagu romad ja rändrahvad on haavatavamad vägivallale, diskrimineerimisele ja tõrjutusele, mis on vastuolus nende seaduslike õigustega. Seetõttu on tähtis teha vajalikke samme diskrimineerivate takistuste kõrvaldamiseks õiguslike protseduuride osas, eriti mis puudutab mustlasvastasust, tagades vastavate õiguslaste süsteemide olemasolu, mis aitaks seda eesmärki saavutada;

tunnistades, et paljud romade ja rändrahvaste grupid on motiveeritud kaasa aitama oma kogukonna liikmete olukorra parandamisele tagamaks õiguskaitsevahendid nende õiguste rikkumise puhuks;

arvestades kohtupraktikat ja teiste oluliste rahvusvaheliste organisatsioonide praktikat, mis on kaasa aidanud romade ja rändrahvaste õiguste kaitsmise parendamisele;

viidates Strasbourg'i deklaratsioonile romade kohta (CM(2010)133-final), mis on võetud vastu ministrite komitee poolt 20. oktoobril 2010. aastal, milles Euroopa Nõukogu liikmesriigid nõustusid vastu võtma ja tulemuslikult rakendama diskrimineerimisvastased õigusaktid, mis puudutavad muuhulgas valdkondi nagu tööhõive, ligipääs seadusandlusele, kaupu ja teenuseid puudutavad sätted nagu eluasemepindade ja avalike võtmeteenuste kättesaadavus, sealhulgas ligipääs tervishoiuteenustele ja haridusele;

võttes arvesse temaatilist tegevuskava romade ja rändrahvaste kaasamisest (2016-2019), mille on vastu võtnud ministrite komitee 4. märtsil 2016. aastal (Del/Dec (2016)1249/6.5) rakendamaks Strasbourg'i deklaratsiooni romade kohta;

võttes arvesse vähemusrahvuste kaitse raamkonventsiooni (ETS No. 157), (parandatud) Euroopa sotsiaalharta (ETS Nr. 163) ning Euroopa Nõukogu naistevastase vägivalla ja perevägivalla tõkestamise konventsiooni;

pidades silmas ministrite komitee deklaratsiooni mustlasvastasuse tõusust ja romade vastasest rassistlikust vägivallast Euroopas, mis on vastu võetud 1. veebruaril 2012. aastal;

tunnistades 2003. aasta tegevuskava romade ja sintide olukorra parandamiseks Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsiooni (OSCE) piirkonna raamistikus, Euroopa Liidu romasid käsitlevate riiklike integratsioonistrateegiate raamistikku, Euroopa Nõukogu strateegiat romade naiste ja tüdrukute jõutamisest 2014-2020 ning Euroopa Nõukogu ja Euroopa Komisjoni ühisprogrammi romade ja rändrahvaste naiste ligipääs õigusabile (JUSTROM);

võttes arvesse Euroopa Nõukogu kohtute efektiivsust hindava komisjoni (CEPEJ) tööd parandamaks liikmesriikide õigusabi efektiivsust ja funktsioneerimist ning arendamaks Euroopa Nõukogu poolt vastu võetud sellekohaste instrumentide rakendamist;

pidades meeles Euroopa Nõukogu tööd, eriti läbi HELP programmi, mille eesmärgiks on soodustada kohtunike, advokaatide ja prokuröride võimekust kõigis 47s liikmesriigis rakendamaks Euroopa inimõiguste konventsiooni oma igapäevatoos riiklikul tasandil;

pidades silmas, et riiklik seadusandlus ja praktika Euroopa Nõukogu liikmesriikides nõuab erinevaid lähenemisi rassi ja etnilisuse alusel jaotatud andmete kogumises, ning et võib olla seaduslikult võimatu või ebasobiv töödelda selliseid tundlikke isikuandmeid,

soovitab ministrite komitee, et liikmeriikide valitsused, vastavalt oma konstitutsiooniliste süsteemide nõuetekohasusele, ning juhul, kui see on kohane nende vastavate riiklike, piirkondlike ja kohalike oludega:

1. tagavad, et tehes vajalikke samme soodustamiseks romade ja rändrahvaste võrdset ligipääsu õiguskaitsele, kaasa arvatud allmääritud punktide osas, pööratakse erilist tähelepanu naiste ja tüdrukute, noorte ning erivajadusega inimeste olukorrale, ning romade ja rändrahvaste esindajatele, kes võivad olla haavatavad valdkondadevahelise vägivalla ja diskrimineerimise vormidele, vaesuse ja sotsiaalse tõrjutuse riskile, sealhulgas võttes nõuetekohaselt arvesse kõigi nende rühmade õiguskaitse kättesaadavust käsitlevate tavade, poliitikate ja eeskirjade mõju;
2. soodustavad romade ja rändrahvaste võrdset ligipääsu õigusabile või teistele tasuta õigusteenustele:
 - a. võttes arvesse, kas ja kuidas hinnata õigusabi kasutamist romade ja rändrahvaste poolt soo ja etnilisuse alusel andmete kogumise kaudu, piirini, mida võimaldavad riiklikud seadused ja õiguspraktika, või kui andmete kogumine etnilisuse alusel ei ole kooskõlas liikmesriigi lähenemisega diskrimineerimisvastasele võitlusele, koguda infot perekonnaseisu andmete alusel, mis on riigile teada (nagu vanus, sugu, sünnikoht, rahvus, amet, sissetulek), tagades andmeid avaldades alati andmekaitseõuete järgimise;
 - b. analüüsides juriidilisi küsimusi, mis kõige tõenäolisemalt mõjutavad romasid ja rändrahvaid, ning nende õigusabisüsteemide materiaalset ulatust, pidades silmas võimalusi õigusabi materiaalse toetuse laiendamiseks, et vältida kaudset diskrimineerimist, sealhulgas valdkondadevahelist romade ja rändrahvaste diskrimineerimist;
 - c. hinnates õigusabi abikõlblikkuse kriteeriumite mõju romadele ning rändrahvastele ning nende praktikas rakendamist, määratlemaks, kas nende tulemuseks on romade ja rändrahvaste ebaproportsionaalne keeldumine õigusabist ning määratlemaks, kas antud kriteeriumid on õigustatud või on vaja need ümber hinnata;
 - d. üle vaadates kriteeriumid, mis on õigusabist keeldumise põhjusteks seoses juhtumitega, mis sageli mõjutavad või tõenäoliselt mõjutavad romasid ja rändrahvaid, põhinedes avalikult saada oleval infol ning üle vaadates, kuidas neid kriteeriume praktikas rakendatakse, tagamaks, et tulemuseks ei oleks romade ja rändrahvaste, sealhulgas naiste ja tüdrukute ebaproportsionaalne keeldumine õigusabist, ning määratledes, kas need kriteeriumid ja nende rakendamine on õigustatud, tagamaks romade ja rändrahvaste, kes on haavatavad mitmekordse ja valdkondadevahelise diskrimineerimise vormidele, kaasamine;
 - e. tagades, et isikud, kes tegelevad õigusabisüsteemide administreerimisega, on teadlikud mustlasvastasuse olemusest ja ulatusest ning romade ja rändrahvaste olukorrast ning on teadlikud oma kohustusest tagada õiglus kõigile, sealhulgas romadele ja rändrahvastele;
 - f. tagades, et informatsioon õigusabist on saadaval lihtsasti juurdepääsetavas vormingus ning et teadlikkuse suurendamine õigusabisüsteemist ning õigusabile ligipääsemisest on üles ehitatud selliselt, mis tagaks romade ja rändrahvaste teadlikkuse õigusabi saamise võimalikkusest;
 - g. tagades, et tasuta või vähendatud maksumusega õigusabiteenused on romadele ja rändrahvastele nende erivajadusi ning sotsiaalset ja majanduslikku olukorda arvestades kättesaadavad;
 - h. edendades õigusabikeskuste loomist tagades, et need on romadele ja rändrahvastele kergesti ligipääsetavad, ning selle, et nende keskuste personali on koolitatud teemadel nagu sugudevaheline võrdsus, soopõhine vägivall ja diskrimineerimisvastane seadusandlus;

- i.* kaaludes, kui seda juba tehtud pole, Euroopa piirkondlike või vähemuskeelte harta (ETS No. 148) ratifitseerimist, vastavalt harta artiklis nr. 9 sätestatud tingimustele; kaaludes meetmeid, mis võimaldaksid kohtutel menetlusi läbi viia romadele ja rändrahvastele sobivas keeles kasutades kriminaal- ja tsiviilmenetlustes ning administratiivsetes küsimustes romade või rändrahvaste esindajate nõudmisel tõlke ja tõlkijaid, juhul kui and on menetluses üheks osapooleks;
- j.* töötades koostöös advokatuuridega ja teiste sarnaste juristide ja advokaatide erialaliitudega, ka ülikoolide õigusteaduskondadega, et ergutada üliõpilasi ja juriste pakkuma tasuta või alandatud hinnaga õigusabiteenuseid, mis oleks ligipääsetavad romadele ja rändrahvastele, arvestades nende vajadusi ning sotsiaalset ja majanduslikku olukorda, eraldades selleks vajaminevaid vahendeid (näiteks ruume, tõlketeenust);

2. tagavad romade ja rändrahvaste võrdse juurdepääsu õigusteenustele:

- a.* tagades, et mistahes vahendajad ja teised professionaalid, kes töötavad romade ja rändrahvastega, aitavad lihtsustada nende ligipääsu õiguskaitsel ning on saanud vajadusel vastava koolituse;
- b.* propageerides romadele ja rändrahvastele saadaolevat õigusalaast väljaõpet, et nad võiksid töötada kas juristiabidena või sarnasel positsioonil, kooskõlas kohaldatavate regulatsioonidega õigusteenuste osutamise kohta ning sealhulgas, kui see on kohane, propageerides juristiabi projektide algatamist romade ja rändrahvaste kogukondades;
- c.* julgustades õigusteaduskondi ja teisi institutsioone, kes valmistavad ette õigusala ja/või õigusabisüsteemis töötavate inimeste koolitamist, viima end kurssi mustlasvastasuse olemuse ja ulatusega ning romade ja rändrahvaste olukorraga, sealhulgas erinevate diskrimineerimise vormidega (mitmekordne ja valdkondadevaheline diskrimineerimine), ning tagada, et need institutsioonid oleks romadele ja rändrahvastele ligipääsetavad;
- d.* pöörates tähelepanu negatiivsetele stereotüüpidele, mis mõjutavad romade ja rändrahvaste naisi ja tüdrukuid seoses nende soo ja vähemusrahvuse staatusega;
- e.* julgustades õigusteaduskondi ja teisi haridusasutusi tegema koostööd valitsusväliste organisatsioonidega, sealhulgas romade ja rändrahvaste assotsiatsioonidega ning naiste eriorganisatsioonidega, aga ka advokatuuridega ning teiste sarnaste erialaliitudega – kaasamaks neid koolitusprogrammide loomisesse (k.a. nende professionaalse arengu jätkuprogrammide loomisesse), pöörates tähelepanu diskrimineerimisevastastele reeglitele riiklikul, Euroopa ja rahvusvahelisel tasandil, soolise võrdõiguslikkuse ja naistevastase vägivalla seadusandlusele, romade ja rändrahvastega seotud kohtupraktikale, teistele õigusvaldkondadele, mis mõjutavad just romasid ja rändrahvaid, infole mustlasvastasuse olemusest ja ulatusest ning romade ja rändrahvaste ajaloo ja hetkeolukorrast ning õigusvaldkonna ameti rollile vähemuste, sh. romade ja rändrahvaste, õiguste kaitsmises;
- f.* toetades õigusalaast nõu ja abi andvate kodanikuühiskonna organisatsioonide tööd, eriti soopõhise vägivalla ja diskrimineerimise juhtumite puhul;

3. soodustavad romade ja rändrahvaste võrdset ligipääsu konfliktide lahendamise poolkohtulikele meetoditele, kaasa arvatud vaidluste kohtuväline lahendamine:

- g.* pidades silmas, kas ja kuidas hinnata soo ja etnilisuse alusel jaotatud andmete kogumise põhjal romasid ja rändrahvaid puudutavaid poolkohtulikke meetodeid konfliktide lahendamiseks, sealhulgas vaidluste kohtuvälist lahendamist ulatuses, mis on võimalik riikliku seadusandluse ja kohtupraktika alusel, või, kui etnilisuse alusel info kogumine ei ole kooskõlas liikmesriigi lähenemisega diskrimineerimisevastasele võitlusele, võidakse koguda andmeid perekonnaseisu andmete alusel, mis on riigile teada (nagu vanus, sugu, sünnikoht, rahvus, amet, sissetulek) ning neid andmeid avaldades tagada alati andmekaitse nõuete järgimine;

- h.* tagades, et vaidluste kohtuvälise lahendamise seotud ametiisikud (näiteks vahekohtunikud, vahendajad) ning avalik-õiguslikud asutused, mis on kaasatud konfliktide lahendamisse (näiteks asutused, mis seisavad võrdõiguslikkuse eest, ombudsmanid), on teadlikud mustlasvastasuse olemusest ja ulatusest ning romade ja rändrahvaste olukorrast ning et need ametiisikud ja organisatsioonid teevad samme tagamaks, et nad oleksid romadele ja rändrahvastele ligipääsetavad;
 - i.* tõstes romade ja rändrahvaste kogukonna teadlikkust konfliktide lahendamise poolkohtulikest meetoditest ning nende juurdepääsust;
 - j.* institutsioonide ja programmide olemasolul, mis propageerivad juurdepääsu õiguskaitsele ja/või mis on seotud konfliktide lahendamise, mis puudutavad gruppe, mida ähvardab eri liiki diskrimineerimine (näiteks antisemitism või islamofobia), luua sarnaseid asutusi või programme mustlasvastasusega võitlemiseks;
 - k.* hinnates riiklike institutsioonide nagu ombudsmanid, võrdõiguslikkusega tegelevad asutused ja riiklikud inimõiguste assotsiatsioonid kompetentsi vaidluste lahendamisel, mis kõige tõenäolisemalt mõjutavad romasid ja rändrahvaid, samuti kaaludes nende volituste suurendamist kooskõlas Pariisi põhimõtete ja Euroopa Nõukogu standarditega;
 - l.* tagades liikmesriikide institutsioonide nagu ombudsmanid, võrdõiguslikkusega tegelevad organisatsioonid ning riiklikud inimõiguste institutsioonid, täielik sõltumatus ja piisavad ressursid, nii et nad saaksid tõhusalt täita oma eesmärgi ning et neid nähtaks turvaliste paikadena, kus teada anda diskrimineerimisest ning inimõiguste rikkumisest;
4. soodustavad võrdset ligipääsu kohtupidamisele ning tagavad romadele ja rändrahvastele õiguskaitsevahendite tõhususe alljärgnevalt:
- m.* hinnates, nii põhjalikult kui võimalik, avalikult saadaolevate kohtudokumentide põhjal kohtute ja tribunalide kasutamist (keskendudes kõige olulisematele asutustele) romade ja rändrahvaste poolt ning julgustades teadlasi ning valitsusväliseid organisatsioone tegelema iseseisvate uuringutega sel teemal ning avaldama nende uuringute tulemusi;
 - n.* tõstes teadlikkust kohtu- ja õiguskaitsevahendite kättesaadavuse erinevate aspektide osas, mis puudutavad romade ja rändrahvaste naisi ja tüdrukuid, kaasa arvatud teemadel nagu kohtulik sooline stereotüübistamine, juriidiline kirjaoskus, praktilised barjäärid ning viisid, kuidas kohtud käsitlevad ja karistavad soopõhist diskrimineerimist ning romade ja rändrahvaste naiste ja tüdrukute vastu toime pandud vägivalda;
 - o.* tagades, et organisatsioonid nagu assotsiatsioonid, ametiühingud ning võrdõiguslikkuse eest seisvad asutused ning teised õiguslikud üksused, millel on, vastavalt riikliku seadusandluse kriteeriumitele, legitiimne huvi võitlemaks rassismi ja rassilise diskrimineerimisega, võivad romade ja rändrahvaste nõusolekul nende nimel või nende toetuseks osaleda mistahes õiguslikus ja/või administratiivses diskrimineerimise vastases protseduuris või sekkuda nendesse protseduuridesse. Samuti tuleb kaaluda selliste organisatsioonide võimalust esitada kaebusi, sealhulgas kuriteokaebusi, romade ja rändrahvaste nimel, isegi kui ei viidata konkreetsele ohvrile, ilma et see piiraks siseriiklike protseduurireeglite kohaldamist esindamise ja kaitsmise kohta kohtus;
 - p.* tagades koostöös õigusõppeasutuste, justiitsministeeriumite jt. asutuste personaliosakondadega, et kõik kohtusüsteemis osalejad, sealhulgas kohtunikud, prokurörid ning kohtu personal saavad pidevat koolitust mittediskrimineerimise ning eriti mustlasvastasuse olemuse ja ulatuse ning romade ja rändrahvaste olukorra kohta, sealhulgas nende kokkupuutumise kohta mitmekordse ja valdkondadevahelise diskrimineerimisega ning tagades, et nende institutsioonid oleksid romadele ja rändrahvastele ligipääsetavad;

- q. analüüsid avalikult kättesaadava informatsiooni põhjal, kas olemasolev seadusandlus ja kohtupraktika omab tähtsust romade ja rändrahvaste vaatepunktist, ning tagades koostöös õigusõppeasutuste, kohtunike assotsiatsioonide ning sarnaste asutustega, et vastav seadusandlus ja kohtupraktika on romadele ja rändrahvastele hästi teada ning arusaadav;
- r. hinnates avalikult saada oleva informatsiooni alusel ja nii põhjalikult kui võimalik õiguskaitsevahendite, mida kohtud kohaldavad diskrimineerimise, eriti romade või rändrahvaste identiteedi alusel diskrimineerimise korral, tõhusust, proportsionaalsust ja hoiatavat mõju ning avaldada nende hinnangute tulemusi, sealhulgas soo alusel liigitatud andmeid;
- s. analüüsid paigas olevaid süsteeme, mis pakuvad õiguspooltele ning teistele kohtumenetlustes osalejatele individuaalset toetust, tagamaks romade ja rändrahvaste kaasamine, ning kui vajalik, võtta kasutusele tarvilikke parendusmeetmeid;
- t. võttes kasutusele meetmeid julgustamiseks vaenukuritegude ja diskrimineerimise ohvreid, sealhulgas romasid ja rändrahvaid, sellistest juhtumitest pädevatele ametiasutustele teada andma, tagades võimalused kolmandatele osapooltele teavitamiseks sellistest intsidentidest ohvrite nimel;
- u. kaitstes vaidluspooli ja tunnistajaid, sealhulgas romasid ja rändrahvaid ähvarduste, ahistamise ning teiste eelarvamusvormide eest kohtumenetluse ajal ning selle järgselt, ning, kus vajalik, lähemalt uurida nende kaitseüsteemide tõhusust;
- v. kaaludes, kus ja kuidas hinnata protseduurilisi formaalsusi kohtupidamises, sealhulgas kohtutasusid ja administratiivseid protseduure, mis mõjutavad romasid ja rändrahvaid ning kui vajalik, teha samme nende formaalsuste muutmiseks, et muuta kohtud romadele ja rändrahvastele ligipääsetavamaks, sealhulgas ligipääsetavaks ka kohtu poole pöörduvatele majanduslikult sõltumatutele naistele ja tüdrukutele;
- w. tagades koostöö valitsusväliste organisatsioonidega, sealhulgas romade ja rändrahvaste organisatsioonidega ning naisteorganisatsioonidega, arendades välja toetusmehhanisme ning teavitus- ja teadlikkuse tõstmise programme lihtsustamaks ligipääsu õiguskaitsele;
- x. tagades, et seadusandlikud tekstid, kus viidatakse teistele spetsiifilistele teatud gruppidele suunatud diskrimineerimisvormidele (näiteks antisemitism, islamofobia, kristianofobia, sooline diskrimineerimine), viitaksid võrdselt ka mustlasvastasusele;
- y. kaaludes Euroopa inimõiguste konventsiooni protokoll nr. 12 ratifitseerimist (ETS No. 177) ning vähemusrahvaste kaitse raamkonventsiooni ratifitseerimist, kui seda juba tehtud pole;
- z. kaaludes, kui seda juba tehtud pole, Euroopa Nõukogu naistevastase vägivalda ja perevägivalda tõkestamise konventsiooni ratifitseerimist, ning võttes kasutusele vajalikud seadusandlikud või teised meetmed, et keelata kohustuslik vaidluste kohtuvälise lahendamise protseduur seoses kõikide romade ja rändrahvaste naiste ja tüdrukute vastaste vägivallavormidega, mis on kaetud selle konventsiooni ulatuses;
- aa. võttes vastu tervikliku rassismi ja rassilise diskrimineerimise vastase seadusandluse, kui seda juba ei eksisteeri või kui see on ebatäielik, eesmärgiga võidelda romade ja rändrahvaste diskrimineerimise vastu;
- bb. tagades, et kõik romad ja rändrahvad on sünnijärgselt registreeritud ning et neil on vajalikud isikutuvastamise dokumendid, selleks, et nende ligipääs õiguskaitsele poleks vastavalt riiklikele seadustele takistatud nende dokumentide puudumise tõttu;
- cc. edendades heade praktikate levitamist ja vahetamist, mis puudutavad romade ja rändrahvaste juurdepääsu õiguskaitsele;
- dd. hinnates olemasolevate distsiplinaarsüsteemide efektiivsust, mille ülesandeks on karistada kohtunikke, advokaate ning kohtupersonali, kes on diskrimineerinud romasid või rändrahvaid või nende suhtes lugupidamatult käitunud, töötades koos asutustega, mis vastutavad nende süsteemide administreerimise ja vajadusel parendamise eest.